

Η πολιτική κυριαρχεί και πάλι επάνω στην οικονομία

Νίκος Προγούλης

Οικονομολόγος (ΑΒΣΠ) –

Διδάκτορας φιλοσοφίας (ΕΚΠΑ)

email: nikosprogoulis@yahoo.gr

Περίληψη:

Για να μπορεί ένα πεδίο να διερευνηθεί επιστημονικά, πρέπει να είναι σε μεγάλο βαθμό αυτόνομο. Τι γίνεται όμως με την οικονομία; μπορεί να διαχωριστεί από την πολιτική;

Για πολλούς αιώνες κάτι τέτοιο θεωρείτο αδιανόητο, ωστόσο με την επικράτηση του καπιταλισμού γενικεύτηκε η αντίληψη ότι ο διαχωρισμός «κράτους» και «αγοράς» θα είχε βέλτιστα αποτελέσματα τόσο για την οικονομία όσο και για την κοινωνία. Ο Adam Smith, ο θεωρούμενος πρώτος οικονομολόγος, μας διαβεβαίωσε ότι οι οικονομικοί νόμοι είναι όχι μόνο διαχρονικοί, αλλά και ισχυρότεροι από το εκάστοτε θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο, άρα, το οικονομικό πεδίο επιδέχεται επιστημονική διερεύνηση. Κάθε οικονομολόγος στην ουσία συμφωνεί μαζί του, όμως οι Karl Polanyi και Fernand Braudel, από διαφορετική σκοπιά ο καθένας, κάνοντας μια ιστορική αναδρομή του καπιταλισμού διαφωνούν.

Στη σύγχρονη εποχή είναι γενικευμένη η αντίληψη ότι ο λεγόμενος «νεοφιλελευθερισμός» εκτόπισε τις κρατικές οικονομίες και τις Κεϋνσιανές αντιλήψεις, οι δε πολυεθνικές εταιρείες παρακάμπτουν κάθε είδους κρατικές αρχές, με αποτέλεσμα να ζούμε σε ένα περιβάλλον όπου η οικονομία κυριαρχεί στην πολιτική. Κόντρα σε αυτές τις αντιλήψεις, θα υποστηρίξουμε ότι το σημερινό οικονομικό σύστημα αντιμετωπίζει τρομακτικά προβλήματα, βασίζεται απολύτως στην πολιτική για να μπορέσει να διαγωνιστεί και η έκβαση κάθε σοβαρού οικονομικού ανταγωνισμού, τελικώς, κρίνεται από την πολιτική ισχύ των εμπλεκομένων.

Λέξεις κλειδιά: Οικονομία, Πολιτική, Σχέση οικονομίας και Πολιτικής

Η πολιτική κυριαρχεί και πάλι επάνω στην οικονομία

Μπορεί να διαχωριστεί η οικονομία από την πολιτική; Κι αν ναι, ποιο από τα δύο πεδία κυριαρχεί και καθορίζει το άλλο; Με άλλα λόγια, ποια οπτική είναι γονιμότερη; Να θεωρήσουμε τον κόσμο μας, πρωτίστως, έναν κόσμο οικονομικών ανταγωνισμών και οικονομικών γεγονότων ή έναν κόσμο πολιτικών ανταγωνισμών και πολιτικής επιβολής; Σκοπός μας δεν είναι να ανοίξουμε εκ νέου τη γνωστή, υψη-

λής θεωρητικής αφαίρεσης, συζήτηση περί του αν σε «τελική ανάλυση», οι έσχατες αιτίες της διαμόρφωσης του κοινωνικού γίνεσθαι και της ιστορικής εξέλιξης είναι οικονομικές ή πολιτικές. Σκοπός μας είναι: α) να συζητήσουμε το πώς διαχωρίστηκαν, σε θεωρητικό επίπεδο, τα πεδία της οικονομίας και της πολιτικής, την ιδεολογική σκοπιμότητα αυτού του διαχωρισμού, καθώς και μια ορισμένη εξέλιξη των σχετικών αντιλήψεων, και β) να ορθώσουμε έναν αντίλογο στη διαδεδομένη σήμερα άποψη ότι η οικονομία κυριαρχεί στην πολιτική. Αν είναι έτσι όπως εμείς υποστηρίζουμε, αν δηλαδή η η πολιτική κυριαρχεί επάνω στην οικονομία, τότε κλονίζεται ακόμη περισσότερο η επιστημονική εγκυρότητα των όποιων «οικονομικών νόμων».

Για πολλούς αιώνες ο διαχωρισμός οικονομίας και πολιτικής θεωρείτο αδιανόητος. Ωστόσο, από τους νεότερους χρόνους κι εντεύθεν, εμφανίζονται πολλές διαφορετικές απόψεις. Εμείς θα παραθέσουμε σχηματικά τρεις προσεγγίσεις στο ζήτημα αυτό: α) του Adam Smith, που, αν κι έζησε τον 18^ο αιώνα, οι θεμελιώδεις θέσεις του είναι πιο σύγχρονες και κυρίαρχες από όσο θα φανταζόταν κανείς, μια και ρητά ή άρρητα, τις συμεριζεται κάθε οικονομολόγος και σχεδόν, κάθε φιλελεύθερος. Ο Smith υποστήριξε ότι στην καπιταλιστική εποχή, η οικονομία είναι όχι μόνο ανεξάρτητη από την πολιτική αλλά και κυρίαρχη για λόγους που θα δούμε. β) Του Karl Polanyi, που έζησε στον 20^ο αιώνα και υποστήριξε ότι παρά τις προσπάθειες και τις προσδοκίες των φιλελεύθερων, μια «αυτορρυθμιζόμενη» οικονομία, ανεξάρτητη από την πολιτική, ούτε υπήρξε ποτέ, ούτε είναι δυνατόν να υπάρξει χωρίς να συντρίψει την κοινωνία. γ) Του Fernand Braudel, που επίσης έζησε στον 20^ο αιώνα και κατανόησε τον καπιταλισμό ως ένα «κοσμοσύστημα» στο πλαίσιο του οποίου κοινωνία, οικονομία, πολιτική και γεωπολιτική δεν μπορούν διαχωριστούν, κι ακόμη περισσότερο, υποστήριξε ότι ο υποτιθέμενος οικονομικός ανταγωνισμός σε ελεύθερες αγορές ήταν πάντα εκτός της καπιταλιστικής λογικής.

Τέλος, θα προσπαθήσουμε να δούμε το ζήτημα αυτό στη σημερινή εποχή. Αν και στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα κυριαρχούσε ο κεϋνσιανισμός και οι κρατικές οικονομίες, από '80 και μετά, το νέο οικονομικό δόγμα που ονομάστηκε νεοφιλελευθερισμός υποτίθεται ότι απαίτησε και πέτυχε τον περιορισμό του κράτους και την ελευθερία των αγορών. Σε αυτό έρχεται να προστεθεί η αντίληψη ότι στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία το παραδοσιακό έθνος-κράτος βρίσκεται σε διαρκή υποχώρηση, έτσι που σήμερα η πιο διαδεδομένη άποψη είναι ότι η (παγκοσμιοποιημένη) οικονομία κυριαρχεί επάνω στην πολιτική. Εμείς όμως στο παρόν θα υποστηρίξουμε το αντίθετο, δηλαδή θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την πρωτοκαθεδρία της πολιτικής απέναντι στην οικονομία στον 21^ο αιώνα.

Τι είναι οικονομία, τι είναι πολιτική και μια σύντομη ιστορική αναδρομή

Τα σχετικά εγχειρίδια, σχεδόν στο σύνολό τους, ορίζουν ως βασικό πεδίο μελέτης της οικονομικής επιστήμης τα φαινόμενα που σχετίζονται με την παραγωγή, ανταλλαγή και διανομή των αγαθών, ωστόσο, σε μια ευρύτερη θεώρηση γίνεται ολοφάνερο ότι τα ίδια ζητήματα, αν και όχι αποκλειστικά, απασχολούν και την

πολιτική. Πώς, επομένως, θα διαχωρίσουμε τα δύο πεδία; Είναι μήπως η οικονομία ένα ειδικότερο υποσύνολο της πολιτικής; Ένας οικονομολόγος με βεβαιότητα θα απαντούσε αρνητικά στη δεύτερη ερώτηση. Τόσο η οικονομία, ως δραστηριότητα που διασφαλίζει την υλική βάση μιας κοινότητας, όσο και η πολιτική, ως διαχείριση των κοινών της ζητημάτων, υπάρχουν από τότε που εμφανίζονται ανθρώπινες ομάδες με στοιχειώδη οργάνωση. Πρώτα, ωστόσο, εννοιοποιείται η πολιτική. Ο όρος «πολιτική» μπορεί να έχει μια αρκετά μεγάλη γκάμα σημασιών, από τη δημοκρατική εκδοχή ως κάποιου είδους συναπόφαση έως την απολυταρχική εκδοχή της διακυβέρνησης, ωστόσο, στο κέντρο του ενδιαφέροντος της πολιτικής, όπως κι αν αυτή εννοηθεί, παραμένουν τα φλέγοντα σε κάθε κοινωνία ζητήματα, περί του ποιος παράγει και πώς μοιράζεται το κοινωνικό αυτό προϊόν. Είναι ενδεικτικό ότι ο Αριστοτέλης, ο πρώτος που θέτει και απαντάει κάποια θεωρητικά οικονομικά ερωτήματα, αυτονόητα τα περιλαμβάνει στο ευρύτερο πεδίο της πολιτικής, και αλλού τα αντιμετωπίζει ειδικότερα ως ζητήματα δικαιοσύνης. Ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής των αγαθών, όχι μόνο στην αρχαία Ελλάδα αλλά σε όλον σχεδόν τον αρχαίο κόσμο, βασιζόταν στην εργασία των δούλων, ενώ αργότερα, στην ευρωπαϊκή Δύση αλλά και αλλού, στην εργασία δουλοπάροικων. Οι σχέσεις κυρίου - δούλου και γαιοκτήμονα - δουλοπάροικου, είναι πρωτίστως νομικές / πολιτικές και όχι οικονομικές σχέσεις. Γενικά, δεν υπάρχει δυνατότητα οικονομικής επιλογής: Αφενός ο καταναγκασμός, αφετέρου οι παραδόσεις, οι συνήθειες, οι θεσμοί και οι μακρόχρονες συμφωνίες υφαίνουν ένα πυκνό πλέγμα μη χρηματικών ανταλλαγών, σχέσεων και πρακτικών, μέσα στο οποίο το τι παράγεται, από ποιον, με τι τρόπο, και το πώς διανέμεται είναι δεδομένο· δεν υπάρχει επομένως αντικείμενο για «οικονομική διερεύνηση». Ακόμη και με το ξεκίνημα του εμπορικού καπιταλισμού, που μεσουράνησε τον 17^ο αιώνα στη Δύση και ονομάστηκε μερκαντιλισμός, η οικονομία κάθε άλλο παρά ελεύθερη ήταν. Το εξωτερικό εμπόριο πέρασε στα χέρια εθνικών μονοπωλίων, όπως οι γνωστές εταιρείες «Ανατολικών Ινδιών», που αγόραζαν το δικαίωμα αυτό από το στέμμα, ενώ στο εσωτερικό η παραγωγή γινόταν από συντεχνίες που λειτουργούσαν κάτω από ένα εξαιρετικά αυστηρό πλαίσιο¹. Σχετικά με τις τιμές των προϊόντων, αυτές έπρεπε να είναι «δίκαιες», συμφωνούνταν μεταξύ των εκπροσώπων των συντεχνιών και των αρχών και έπρεπε να αντανακλούν τα κόστη της παραγωγής και της εργασίας· δεν αφήνονταν να διαμορφωθούν από την «ελεύθερη αγορά»². Εν μέσω τέτοιων αντιλήψεων και πρακτικών, η ανερχόμενη εμπορική αστική τάξη αισθάνεται εγκλωβισμένη και θα κάνει λυσσώδη αγώνα για την ανατροπή τους. Το εμπορικό κέρδος βασίζεται στην διαφορά των τιμών: την αγορά σε χαμηλές τιμές και την πώληση σε υψηλές. Θέση λοιπόν της αστικής τάξης είναι ότι οι τιμές δεν πρέπει να καθορίζονται με διατάγματα, ούτε με συμφωνίες κι επίσης, δεν έχει νόημα να μιλάμε για «δίκαιες τιμές» αλλά για τυχαίες και αστάθμητες τιμές³ που εμφανίζονται «αυθόρμητα» στην αγορά και ο καθέ-

¹ I. Rubin, (1993), 30, 32.

² E. Screpanti, - S. Zamagni, (1993), 36-37.

³ I. Rubin, (1993), 87.

νας, ανάλογα με τη διαίσθηση και την ικανότητά του να προβλέψει, παίρνει ρίσκο, μπορεί να κερδίσει ή να χάσει και βεβαίως, δεν αδικεί κανέναν. Εδώ, το αίτημα για αυτονομία της οικονομικής σφαίρας από την πολιτική διαγράφεται πλέον με σαφήνεια και θα μπορούσε να συνοψιστεί ως εξής: απελευθερώστε τις αγορές, δώστε μας την ελευθερία να γίνουμε απεριόριστα πλούσιοι. Θα μπορούσαν όμως οι «ελεύθερες αγορές» να αντικαταστήσουν τις οικονομικές συμφωνίες και τα κρατικά διατάγματα, και να φέρουν τάξη και κοινωνική συνοχή μέσω του ανταγωνισμού; Με άλλα λόγια, θα μπορούσε μια καθαρά οικονομική, μέσω αγορών, διευθέτηση των ζητημάτων της παραγωγής, ανταλλαγής και διανομής να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα από την πολιτική; Ναι, μας απάντησε ο Adam Smith, ο θεωρούμενος πρώτος οικονομολόγος και πατέρας του οικονομικού φιλελευθερισμού, και πίσω του συντάχθηκε ολόκληρη η κλασική σχολή και όλοι οι φιλελεύθεροι.

Adam Smith

Οι δύο σημαντικότερες αντιλήψεις του Smith ήταν οι εξής:

- Οι οικονομικές δυνάμεις είναι ισχυρότερες από τα νομικά και πολιτικά εμπόδια που μπορεί να συναντήσουν. Επίσης, οι οικονομικοί νόμοι είναι αναλλοίωτοι, αντίθετα από τις κοινωνικο-πολιτικές και ιστορικές συνθήκες που είναι μεταβαλλόμενες. Άρα, τα οικονομικά φαινόμενα μπορούν αφενός να μελετηθούν αυτόνομα, αφετέρου τα συμπεράσματα μας θα έχουν διαχρονική - επιστημονική ισχύ⁴.
- Η «ελεύθερη οικονομία», δηλαδή ένα περιβάλλον όπου οι προστατευτικές ρυθμίσεις της κοινωνίας καταργούνται και ο καθένας επιδιώκει το ατομικό του συμφέρον ανταγωνιζόμενος τους άλλους, δεν θα καταλήξει σε έναν χομπσιανό, άναρχο και εφιαλτικό κόσμο, διότι υπάρχει η «αόρατη χείρα» της αγοράς, που εξασφαλίζει τον συντονισμό των ατομικών συμπεριφορών έτσι που να παράγεται ένα βέλτιστο κοινωνικό αποτέλεσμα. Το να επιδιώκει κανείς το ατομικό του συμφέρον, τελικά, ωφελεί την κοινωνία συνολικά και μάλιστα αποτελεσματικότερα από το να προσπαθούσε για το γενικό καλό⁵. Η μέχρι τότε ηθικά επιλήψιμη προαγωγή του ατομικού συμφέροντος απενοχοποιείται και ηθικοποιείται ένας θεσμός: η ελεύθερη αγορά.

Όσον αφορά την πρώτη θέση, είναι φανερό ότι το αίτημα αυτής της αυτονομίας, πέρα από την οικονομική και πολιτική του διάσταση, έχει και μια επιστημολογική: δεν μπορούμε να μιλάμε για «οικονομική επιστήμη» αν το πεδίο της οικονομίας υπερκαθορίζεται από την πολιτική, ή για να το πούμε αλλιώς, για να μπόρουμε να διατυπώσουμε «οικονομικούς νόμους», πρέπει το εν λόγω πεδίο να είναι επαρκώς αυτόνομο και όχι να αποφασίζονται τα πάντα με πολιτικές διαδικασίες. Γιατί όμως δεν ήταν από πάντα η οικονομική δραστηριότητα ελεύθερη από πολιτικές παρεμβάσεις και συλλογικές συμφωνίες, αφού οι οικονομικές δυνάμεις

⁴ I. Rubin, (1993), 214, 215.

⁵ A. Smith, (1776), 360.

είναι ισχυρότερες από τα εμπόδια που συναντούν; Ο Smith, φιλοσοφικά ανήκει στην παράδοση του φυσικού δικαίου, μόνο που την εμβολιάζει με ένα δυναμικό στοιχείο. Θεωρεί ότι ο άνθρωπος έχει την τάση να βελτιώνει διαρκώς τη θέση του, διότι απλά ενδιαφέρεται για τον εαυτό του περισσότερο από ότι για τους άλλους. Η εγωιστική ανθρώπινη φύση δρα, όχι μόνο σε καθεστώς ελευθερίας, αλλά σε όλες τις συνθήκες και εποχές. Ο αγώνας αυτός των ατόμων ήταν ενεργός αιώνες πριν πραγματωθεί η οικονομική ελευθερία. Η νίκη της καπιταλιστικής αστικής τάξης είναι, κατά τον Smith, η νίκη της ανθρώπινης φύσης απέναντι σε τεχνητές κοινωνικές κατασκευές του παρελθόντος, όπως η δουλοκτησία και η φεουδαρχία⁶.

Όσον αφορά τη δεύτερη θέση, σχετικά με την ευεργετική «αόρατη χείρα» της αγοράς, η προσδοκία εδώ είναι ότι η αγορά, αν αφεθεί ελεύθερη, θα αυτορρυθμιστεί. Η «αυτορρύθμιση» είναι η έννοια κλειδί, που δικαιολογεί τον εξοστρακισμό των κρατικών ή άλλων, πολιτικής φύσης, παρεμβάσεων. Υποτίθεται ότι οι ελεύθερα κυμαινόμενες τιμές παράγουν μηνύματα που τα λαμβάνουν οι πάντες κι έτσι, οι παραγωγοί θα παραγάγουν εκείνα τα αγαθά σε εκείνες τις ποσότητες που επιθυμούν οι καταναλωτές και όλοι οι διαθέσιμοι πόροι της οικονομίας (μαζί τους και οι εργαζόμενοι) θα μετακινηθούν σε εκείνες τις παραγωγικές δραστηριότητες που είναι οι πιο αναγκαίες. Έτσι, τα πάντα λειτουργούν βέλτιστα. Η απόδειξη αυτής της υπόθεσης στο χαρτί θα ταλαιπωρήσει γενιές οικονομολόγων και θα συμπαρασύρει τη χρήση περίπλοκων μοντέλων και μαθηματικών, με αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, η «πολιτική οικονομία» να μετονομαστεί σε «οικονομία» σκέτο, κατά το πρότυπο των θετικών επιστημών (“economics” όπως λέμε “physics”). Έτσι κατασκευάζεται το ιδεολογικό και επιστημονικό πλαίσιο που δικαιολογεί και επιτάσσει την ελευθερία των αγορών, ενώ προωθείται η αντίληψη ότι τα πολιτικά κρίσιμα ζητήματα της παραγωγής και της κατανομής δεν θα πρέπει να είναι αντικείμενα πολιτικής διεκδίκησης, αλλά μια υπόθεση αγορών και «τεχνοκρατών».

Μόνο που η ευεργετική «αυτορρύθμιση» προϋποθέτει κάποιες ιδανικές, ανταγωνιστικές αγορές. Αν σε μια αγορά, λίγοι μεγάλοι παίκτες μπορούν να συνεννοηθούν και να επιβάλουν τις τιμές που τους συμφέρουν, τότε πάμε σε μια κατάσταση που ελάχιστα διαφέρει από τις πολιτικά και έξωθεν επιβαλλόμενες τιμές σε περιβάλλον συντεχνιών ή μιας κρατικά οργανωμένης οικονομίας. Σε αυτή την περίπτωση, η αυτορρύθμιση της αγοράς καταρρέει ακόμη και στη θεωρία. Στην πράξη, ίσως και να υπήρξε μια περίοδος σχετικά ανταγωνιστικού βιομηχανικού καπιταλισμού στην πρώιμη περίοδό του, για παράδειγμα, στο ξεκίνημα του 19^{ου} αιώνα στην Αγγλία, όπως φαίνεται από τις κατακόρυφες πτώσεις των τιμών σημαντικών βιομηχανικών προϊόντων.

Ο Karl Polanyi δεν αμφισβητεί την πρόθεση του φιλελεύθερου στρατοπέδου να στησει όντως μια αυτορρυθμιζόμενη οικονομία χωρίς άνωθεν πολιτικές παρεμβάσεις, μόνο που βλέπει αυτό το εγχείρημα α) ως κάτι το εφιαλτικό και β) αδύνατο να διατηρηθεί μακροπρόθεσμα, όπως φάνηκε ιστορικά.

⁶ I. Rubin, (1993), 217.

Karl Polanyi

Σύμφωνα με τον Karl Polanyi⁷, ο οικονομικός φιλελευθερισμός ξεκίνησε σαν μια απλή αντιγραφειοκρατική τάση, αλλά εξελίχθηκε σε πίστη για τη σωτηρία του ανθρώπου μέσω της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς. Ειδικότερα, από το 1832 και μετά, ο οικονομικός φιλελευθερισμός από ακαδημαϊκό δόγμα μετατράπηκε σε μαχητικό ακτιβισμό.

Αγορές υπήρχαν από τη λίθινη εποχή. Όμως «οικονομία της αγοράς» είναι ένα σύστημα αγορών που διευθύνεται αποκλειστικά από τις τιμές. Πέρα από τις αγορές των συνήθων εμπορευμάτων περιλαμβάνει και τα λεγόμενα «πλασματικά εμπορεύματα». Εμπόρευμα είναι ό,τι έχει εξαρχής παραχθεί για ανταλλαγή, όχι για χρήση. Όμως, η γη (η φύση) και η εργασία (οι άνθρωποι) προφανώς δεν έχουν «παραχθεί» ως εμπορεύματα. Η διακίνησή τους μέσα από αγορές και η συμπερίληψή τους στα εμπορεύματα είναι καταχρηστική (πλασματική), και είναι απλώς ένα προαπαιτούμενο της βιομηχανίας, που όμως συνεπάγεται άπειρα δεινά για τη φύση και την κοινωνία⁸.

Καμία από αυτές τις εξελίξεις δεν προχώρησε «φυσικά», δηλαδή μέσα από την τριβή των οικονομικών δυνάμεων, αντίθετα, όλα επιβλήθηκαν με τεράστια κρατική προσπάθεια, που μάλιστα υπερδιόγκωσε την κρατική γραφειοκρατία⁹. Πρόκειται για ένα παράδοξο που εξηγείται από το ότι το αυτορρυθμιζόμενο αυτό σύστημα ήταν σε ευθεία αντίθεση με τις ανάγκες της κοινωνίας.

Τελικά, η φάση αυτή τερματίστηκε με περιοριστικά μέτρα το 1870 και 1880, τα οποία δεν είχαν ιδεολογία και οπαδούς (δεν υπήρξε κάποιος «κολλεκτιβισμός»), αλλά προέκυψαν από καθαρό πραγματισμό που είχε σαν αποτέλεσμα σχετικούς νόμους. Μάλιστα, οι νόμοι αυτοί θεσπίστηκαν περίπου ταυτόχρονα σε χώρες με ετερόκλητα πολιτικά καθεστάτα, όπως στη Βικτωριανή Αγγλία, την Πρωσία του Βίσμαρκ, την Γαλλία της 3^{ης} Δημοκρατίας και την αυτοκρατορία των Αψβούργων¹⁰. Το μόνο κοινό που είχαν αυτές οι χώρες ήταν ότι προηγήθηκε μια περίοδος *laissez-faire* που ανάγκασε τις χώρες να πάρουν μέτρα ανάσχεσης του.

Το έσχατο επιχείρημα των οπαδών του οικονομικού φιλελευθερισμού δεν έχει να κάνει με τις επιτυχίες του (που δεν υπάρχουν) αλλά με τον ισχυρισμό ότι θα είχε επιτύχει αν εφαρμοζόταν σε πλήρη έκταση. Ο Herbert Spencer, τρομοκρατημένος, συνέταξε το 1884 έναν κατάλογο παρεμβάσεων που, κατά τη γνώμη του, έδειχναν την εγκατάλειψη των φιλελεύθερων αρχών και σε αυτές περιλαμβάνει διατάξεις που αφορούν θέματα όπως, τον υποχρεωτικό εμβολιασμό στη Σκωτία και την Ιρλανδία, τον διορισμό ελεγκτών τροφίμων, την απαγόρευση χρησιμοποίησης ανηλίκων για τον καθαρισμό καπνοδόχων, έναν νόμο περί δημοσίων βιβλιοθηκών, κλπ., τα οποία ο Σπένσερ θεωρεί ακράδαντες αποδείξεις για την ύπαρξη μιας αντιφιλε-

⁷ K. Polanyi, (1957), 133.

⁸ K. Polanyi, (1957), 69.

⁹ K. Polanyi, (1957), 137.

¹⁰ K. Polanyi, (1957), 144.

λεύθερης συνωμοσίας¹¹. Είναι όμως φανερό ότι επρόκειτο απλώς για μέτρα αυτοπροστασίας της κοινωνίας.

Τέλος, υπάρχει μια αντίφαση στο *laissez-faire*, που ανάγκασε ακόμη και τους ίδιους τους φιλελευθέρους να πάρουν μέτρα εναντίον του. Η λεγόμενη «ελευθερία των συμβάσεων», ακρογωνιαίος λίθος του οικονομικού φιλελευθερισμού, οδήγησε συχνά σε δύο φαινόμενα: στον συνασπισμό των επιχειρήσεων και τη δημιουργία τραστ, ώστε να ανεβάσουν τις τιμές, και στον συνασπισμό των εργαζομένων και τη δημιουργία εργατικών σωματείων, ώστε να ανεβάσουν τους μισθούς. Τέτοιες συμβάσεις περιορίζουν την ελευθερία του εμπορίου και την ελευθερία της αγοράς εργασίας, αντίστοιχα. Έτσι, συνεπείς φιλελεύθεροι όπως ο Theodore Roosevelt στις ΗΠΑ ή ο Lloyd George στο ΗΒ, θεώρησαν ότι τα συνδικάτα και οι εταιρείες είχαν κάνει κατάχρηση της ελευθερίας των συμβάσεων, και προχώρησαν σε περιορισμούς και ποινικοποιήσεις τέτοιων πρακτικών¹². Με άλλα λόγια, το παράδοξο είναι ότι η «ελεύθερη οικονομία» τείνει να αυτοκαταργείται και χρειάζεται πολιτική παρέμβαση για να διατηρείται.

Πηγαίνοντας ένα βήμα παρακάτω, ο ιστορικός Fernand Braudel θα δείξει ότι η αυτορρύθμιση μέσω των ελεύθερων ανταγωνιστικών αγορών ήταν μια καθαρά διανοητική επινόηση που δεν έχει καμία σχέση με την πρακτική του καπιταλισμού από τη γέννησή του ακόμη. Μάλιστα, ήταν η σύμφυση πολιτικής και οικονομικής εξουσίας στην ευρωπαϊκή Δύση που τον απογείωσε, πράγμα που δεν μπόρεσε να συμβεί, για παράδειγμα, στην Ασία ενώ οι εμπορευματικές σχέσεις, μέχρι τον 17^ο αιώνα τουλάχιστον, ήταν κι εκεί εξίσου ανεπτυγμένες.

Fernand Braudel

Για τον Braudel, είναι άλλο η οικονομία της αγοράς κι άλλο ο καπιταλισμός¹³. Μιλώντας για την απαρχή του καπιταλισμού, υποστηρίζει ότι αν θα θέλαμε να βάλουμε μια διαχωριστική γραμμή, θα λέγαμε ότι:

- Η «αγορά» περιλαμβάνει καθημερινές συναλλαγές, τοπικό εμπόριο μικρών αποστάσεων, ή και εμπόριο μεγάλων αποστάσεων αλλά προβλέψιμο, εμπόριο ρουτίνας, ανοικτό σε όλους, π.χ. σπόροι από τη Βαλτική έρχονται στο Άμστερνταμ, κρασί και λάδι από τον Νότο μεταφέρονται στον Βορρά της Ευρώπης. Γενικά, πρόκειται για συναλλαγές διαφανείς που δεν κρύβουν εκπλήξεις, με κέρδη πάντα περιορισμένα. Ο όρος που ταιριάζει είναι: Public Market¹⁴.
- «Καπιταλισμός» είναι το επάνω τμήμα της αγοράς. Αφορά συναλλαγές μη διαφανείς κι εκτός ελέγχου. Π.χ. ένα καράβι με σιτάρι ξεκινάει από το Ντάντισκ για το Άμστερνταμ, αλλά η είδηση ενός λιμού το εκτρέπει από την πο-

¹¹ K. Polanyi, (1957), 144.

¹² K. Polanyi, (1957), 145-146.

¹³ F. Braudel (1985), 33.

¹⁴ F. Braudel (1985), 41-42.

ρεία του και στη Γένοβα πιάνει την τριπλάσια τιμή. Το επάνω τμήμα θέλει να απαλλαγεί από την αγορά (τον ανταγωνισμό) και να κάνει υπερ-κέρδη. Περιλαμβάνει προαγορές εμπορευμάτων από παραγωγούς για να κατευθυνθούν σε αγορές μακρινές που έχουν απόλυτη άγνοια του κόστους. Εδώ, λίγοι έμποροι κάνουν μεγάλα κέρδη. Μεγάλα χρηματικά ποσά συσσωρεύονται. Ο όρος που ταιριάζει είναι Private Market. Οι μεγάλοι έμποροι είναι φίλοι του βασιλιά, σύμμαχοι κι εκμεταλλευτές του κράτους¹⁵.

Ο καπιταλισμός, συνεχίζει ο Braudel, θριαμβεύει όταν γίνεται ένα με το κράτος. Στη Βενετία, τη Γένοβα και τη Φλωρεντία η εξουσία ήταν στα χέρια μιας χρηματιστικής ελίτ. Στην Ολλανδία του 17^{ου} αιώνα, οι αντιβασιλείς κυβερνούσαν προς όφελος και κατ'εντολή των επιχειρηματιών, των εμπόρων και των πιστωτών, και στην Αγγλία, η επανάσταση του 1688 εξασφάλισε την πρόσβαση των επιχειρήσεων στην εξουσία¹⁶.

Αυτό που ο Braudel ανιχνεύει ιστορικά, το γνωρίζουν και οι οικονομολόγοι θεωρητικά: ουσία, προϋπόθεση και τελικός σκοπός του καπιταλισμού είναι η «συσσώρευση του κεφαλαίου». Ο Smith, για παράδειγμα, αφιερώνει ένα βιβλίο στο θέμα αυτό¹⁷. Το ζήτημα είναι ότι τα μικρά κέρδη των ελεύθερων ανταγωνιστικών αγορών εμποδίζουν τη συσσώρευση, ενώ η πολιτική προώθηση επιλεγμένων επιχειρηματικών συμφερόντων την επιταχύνει.

Η δεύτερη και σημαντικότερη εικόνα που μας δίνει ο Braudel είναι ότι ο καπιταλισμός είναι ένα διαρκώς επεκτεινόμενο σύστημα. Μια διάσταση αυτής της επέκτασης είναι γεωγραφική. Πρόκειται για έναν κόσμο ομόκεντρων κύκλων. Οι χώρες του κέντρου κυριαρχούν, και αιτία δεν είναι πάντα η ανωτερότητα της βιομηχανίας τους, αλλά κυρίως η πολιτική ισχύς που έχει το κέντρο¹⁸. Όσο απομακρυνόμαστε από το κέντρο σε εξωτερικές ζώνες, αυτές είναι όλο και λιγότερο ευνοημένες. Η χλιδή, ο πλούτος, η χαρά της ζωής, συρρέουν στο κέντρο. Οι υψηλές τιμές, οι υψηλοί μισθοί, οι μεγάλες τράπεζες, τα πολυτελή προϊόντα, οι κερδοφόρες βιομηχανίες, οι αφετηρίες και το τέρμα των μεγάλων μεταφορικών δικτύων, οι μεγάλες πιστώσεις, η υψηλή τεχνολογία, οι βασικές επιστήμες, οι «ελευθερίες» και τα «δικαιώματα» βρίσκουν καταφύγιο εκεί¹⁹. Οι ενδιάμεσες ζώνες αποτελούνται από χώρες γειτονικές, ανταγωνιστικές και αντίζηλες. Έχουν χαμηλότερο επίπεδο ζωής, η οικονομική οργάνωση είναι ελλιπής και στηρίζεται στο εξωτερικό. Στις περιθωριακές ζώνες τα πράγματα είναι ακόμη χειρότερα. Ο καπιταλισμός ζει από αυτή τη διάταξη σε ζώνες. Οι εξωτερικές τροφοδοτούν τις πιο κεντρικές. Οι ζώνες αυτές αλληλοεξαρτώνται. Ο καπιταλισμός δεν μπορεί να ανθίσει σε έναν περιορισμένο χώρο, είναι δημιούργημα της ανισότητας του κόσμου, χρειάζεται τη συνενο-

¹⁵ F. Braudel (1985), 42-45.

¹⁶ F. Braudel (1985), 50-51.

¹⁷ A. Smith, (1776), 274.

¹⁸ F. Braudel (1985), 61.

¹⁹ F. Braudel (1985), 67.

χή της οικονομικής ανισότητας του κόσμου για να υπάρξει. Είναι το τέκνο της αυταρχικής οργάνωσης ενός υπερμεγέθους χώρου²⁰.

Η ερώτηση που λογικά ακολουθεί είναι: μπορεί αυτή η οργάνωση να επιτευχθεί μόνο με οικονομικά μέσα, χωρίς δηλαδή την άσκηση πολιτικής και στρατιωτικής βίας; Το φαινόμενο που ονομάστηκε αποικιοκρατία και η ειδικότερη μορφή που πήρε τον 19^ο αιώνα, νομίζουμε πως δίνει συνοπτικά και πειστικά μια αρνητική απάντηση.

Οικονομία και πολιτική στη σύγχρονη εποχή: μια αποτίμηση

Θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τι πρόκειται να υποστηρίξουμε: Δεν έχουμε σκοπό φυσικά να αμφισβητήσουμε την καθοριστική σημασία του οικονομικού παράγοντα, από το ξεκίνημα της ανθρώπινης ιστορίας μέχρι και σήμερα, για κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής, από τις συγγενικές σχέσεις, τις ηθικές αξίες, τον ρόλο του στις στρατιωτικές, πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις, στη διαμόρφωση της εκπαίδευσης, του πολιτισμού κλπ.

Ούτε πρόκειται να υποστηρίξουμε ότι η πολιτική ελίτ έχει καθυποτάξει την οικονομική. Αυτό είναι κάτι που συνέβαινε σε περιβάλλοντα αυτοκρατοριών, ή στο πλαίσιο κάποιων καθεστώτων που συχνά χαρακτηρίζονται ως ολοκληρωτικά. Σήμερα βλέπουμε μια στενή σχέση των δύο ελίτ καθώς συχνά τα ίδια στελέχη καταλαμβάνουν εναλλάξ σημαντικά πολιτικά και επιχειρηματικά πόστα, ή ακόμη περισσότερο, μεγάλο-επιχειρηματίες γίνονται αρχηγοί κρατών. Βεβαίως, η οικονομική και η πολιτική ελίτ παραμένουν διακριτές, έχουν διαφορετικούς ρόλους αλλά αμφότερες κατανοούν ότι η μεταξύ τους συνεργασία είναι απαραίτητη για τη διαίωναση της σημερινής τάξης των πραγμάτων.

Επίσης, είναι φανερό ότι με την επικράτηση του καπιταλισμού, ο τρόπος άσκησης της εξουσίας άλλαξε και σταδιακά η οικονομική βία εκτόπιζε την πολιτική. Μέσω του οικονομικού παιχνιδιού, των διακυμάνσεων δηλαδή των τιμών, συνέβησαν τεράστιες αλλαγές, όπως ο εκτοπισμός των χειροτεχνιών και βιοτεχνιών από τις μεγάλες βιομηχανίες, αλλά και άλλου τύπου αλλαγές, όπως η άνοδος των ενοικίων στην Ιρλανδία το 1840, οπότε λιμοκτόνησαν ένα εκατομμύριο κάτοικοι και πολλοί από τους υπόλοιπους αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν ζητώντας δουλειά στην Αγγλία και τις ΗΠΑ²¹. Ο καπιταλισμός μπορούσε πλέον να κάνει τέτοιες διευθετήσεις χωρίς να χρειάζεται την πολιτική βία, όπως έκανε στο ξεκίνημά του. Το κράτος απλώς προστάτευε την ιδιωτική ιδιοκτησία και οι τιμές φρόντιζαν για τα υπόλοιπα. Μόνο που η πολιτική δεν εξαφανίστηκε εντελώς από το οικονομικό πεδίο, παρέμεινε στο παρασκήνιο έτοιμη πάντα να παρέμβει. Όσο τα πράγματα πήγαιναν σχετικά ομαλά, διατηρείτο η ψευδαίσθηση ότι όλα εξελίσσονταν σύμφωνα με τους «οικονομικούς νόμους». Όταν όμως ο καπιταλισμός άρχισε να συσσωρεύει

²⁰ F. Braudel (1985), 68.

²¹ C. Harman (2009), 39-40.

μεγάλα προβλήματα, άρχισε να στρέφεται όλο και περισσότερο στην πολιτική για λύσεις.

Θα υποστηρίξουμε ότι σήμερα έχει απομείνει μόνο ένα οικονομικό περίβλημα, και στην ουσία το οικονομικό παιχνίδι καθορίζεται από πολιτικές διευθετήσεις, πιέσεις και συγκρούσεις. Για το σκοπό αυτό θα κινηθούμε σε δύο επίπεδα σε ένα πιο γενικό / θεωρητικό, και σε ένα πιο ειδικό / συγκεκριμένο.

Δεν είναι από αφέλεια που οι οικονομολόγοι επιμένουν ακόμη και σήμερα να μελετούν την «ελεύθερη ανταγωνιστική αγορά» παρότι αυτή δεν υπάρχει. Παραμένει το ιδανικό μοντέλο μελέτης, διότι είναι το μόνο είδος αγοράς που τη έχει δυνατότητα αυτορρύθμισης, κι επίσης διότι, σε θεωρητικό επίπεδο, επιδέχεται μια ικανοποιητική μαθηματική μοντελοποίηση, σε αντίθεση με τις ολιγοπωλιακές αγορές. Όμως, στο καπιταλιστικό περιβάλλον, ήδη από τον 19^ο αιώνα, η κυρίαρχη μορφή εταιρείας είναι η πολύ μεγάλη επιχείρηση που οδηγεί (σπάνια) σε μονοπώλιο ή (συνήθως) σε ολιγοπώλιο. Εδώ η δυνατότητα αυτορρύθμισης καταρρέει και μπαίνει υποχρεωτικά στο παιχνίδι το κράτος για να διατηρήσει κάποιες ισορροπίες στην εθνική οικονομία²². Κυρίως όμως, η μεγάλη επιχείρηση χρειάζεται κρατική υποστήριξη για να βγει ανταγωνιστικά στο εξωτερικό. Τα κράτη προσπαθούν να δημιουργήσουν τους «εθνικούς τους πρωταθλητές» που θα κυριαρχήσουν στον διεθνή χώρο. Οι πολύ μεγάλες επιχειρήσεις δεν είναι δημιουργήματα ικανών επιχειρηματιών, αλλά ενός ολόκληρου έθνους, που έχει υποβάλει σε θυσίες κάποιους κλάδους για να ωφεληθούν άλλοι. Τυπικά παραδείγματα είναι η συμπίεση των τιμών του αγροτικού τομέα για να ωφεληθεί η βιομηχανία με φθηνές πρώτες ύλες και τρόφιμα, η υπερφορολόγηση κάποιων τομέων και οι φοροαπαλλαγές άλλων, το τσάκισμα του συνδικαλισμού²³ κλπ. Θα δούμε πιο κάτω και άλλους τρόπους κρατικής υποστήριξης των μεγάλων εταιρειών.

Η θεωρία προέβλεπε και η πράξη απέδειξε ότι ο καπιταλισμός οδηγείται σε κρίσεις. Κρίση είναι κάτι παραπάνω από δυσκολία. Κρίση είναι μια κατάσταση όπου δεν υπάρχει λύση εντός του υπάρχοντος συστήματος και απαιτείται η μετάβαση σε μια ποιοτικά διαφορετική κατάσταση για να ξεπεραστεί το πρόβλημα. Μια τέτοια κρίση στον μεσοπόλεμο οδήγησε, ως γνωστόν, τις ΗΠΑ, αλλά και τη Γερμανία, το ΗΒ και όλες τις άλλες μεγάλες βιομηχανικές χώρες σε ένα νέο είδος καπιταλισμού, όπου ο ρόλος του κράτους αναβαθμίζεται αποφασιστικά, τον λεγόμενο κρατικό καπιταλισμό²⁴.

Θεωρούμε ότι όλα αυτά είναι αρκετά γνωστά και ότι ο όποιος αντίλογος μάλλον θα εστιαζόταν στην μετά το 1980 εποχή, όπου υποτίθεται ότι ο νεοφιλελευθερισμός ζήτησε και πέτυχε εκ νέου τον περιορισμό του κράτους και την ελευθερία των αγορών. Πριν όμως το δούμε, να σημειώσουμε ότι ούτε τα μονοπώλια εξαφανίστηκαν, αντίθετα, μεγάλωσαν κι άλλο και συγκέντρωσαν την παραγωγή σε παγκόσμιο επίπεδο, ούτε οι κρίσεις τελειώσαν, ίσα - ίσα, ακριβώς η κρίση του 1973-

²² P. Baran – P. Sweezy (1966), 65.

²³ J. Fuhler (2006), 100.

²⁴ C. Harman (2009), 40.

75 έκανε αναγκαία τη μετάβαση σε ένα νέο μοντέλο καπιταλισμού από όπου και πάλι δεν θα μπορούσε να λείπει το κράτος γιατί είναι ο μόνος παίκτης που μπορεί να διαχειριστεί οικονομικές κρίσεις.

Είναι άλλο πράγμα οι επεξεργασίες νεοφιλελεύθερων θεωρητικών όπως ο Robert Nozick ή ο Friedrich Hayek, που έγιναν διάσημοι στην περίοδο του '70 και του '80 και άλλο η πραγματικότητα που διαμορφώθηκε. Το κράτος δεν υποχώρησε, απλώς άλλαξε ρόλο. Εγκατέλειψε τον αναδιανεμητικό ρόλο που είχε μέχρι τότε υπέρ των λαϊκών στρωμάτων και ανέλαβε να τονώσει την κερδοφορία των μεγάλων επιχειρήσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κρατικές δαπάνες δεν μειώθηκαν, όπως θα ανέμενε κανείς. Θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε κάτι: οι μικρές επιχειρήσεις δεν χρειάζονται το κράτος, ίσα - ίσα το βρίσκουν συνεχώς μπροστά τους σαν εμπόδιο. Αντίθετα, οι πολύ μεγάλες επιχειρήσεις είναι αδύνατο να υπάρξουν χωρίς τη διαρκή υποστήριξη του κράτους που: α) τους προσφέρει τα πολύ μεγάλα συμβόλαια, μάλιστα, δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι δεν υπάρχει μεγάλη επιχείρηση στον κόσμο που μην έχει σαν στρατηγικό πελάτη της το κράτος, στο οποίο συνήθως πουλάει σε υψηλότερες τιμές, β) τους μοιράζει την κρατική περιουσία με τη μορφή ιδιωτικοποιήσεων, γ) τους εξασφαλίζει ένα, ειδικά γι' αυτές φτιαγμένο, νομικό πλαίσιο που περιλαμβάνει την προστασία ευρεσιτεχνιών, (πατέντες), κανόνες περιβαλλοντικούς ή ασφάλειας ή διαδικασίες πιστοποίησης ή επιβάλλει δαιδαλώδεις γραφειοκρατικές διαδικασίες και άλλα παρόμοια που συντρίβουν τις μικρές επιχειρήσεις, αλλά είναι εύκολα προσπελάσιμα από τις μεγάλες, δ) επιβάλλει ως υποχρεωτικά εκείνα τα τεχνικά και τεχνολογικά πρότυπα που επιθυμούν οι μεγάλες εταιρείες, ε) ευνοεί με φοροαπαλλαγές ή με νομοθεσία που επιτρέπει την νόμιμη φοροαποφυγή εκείνες τις εταιρείες που έχουν την υποδομή και οργάνωση να την εκμεταλλευτούν, στ) με επιδοτήσεις, με κανόνες κίνησης κεφαλαίων, εμπορευμάτων και προσώπων, και πολλούς άλλους τρόπους στηρίζει τη δημιουργία κολοσσών που μετατρέπουν όλες τις άλλες μεσαίες και μικρές επιχειρήσεις σε υπεργολάβους τους. Τίποτε από αυτά δεν θα γινόταν χωρίς την κρατική στήριξη.

Λέγεται ότι στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη οικονομία, η πολιτική, που την ταυτίζουν με το έθνος-κράτος, έχει χάσει τον έλεγχο των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Συμβαίνει ακριβώς το αντίστροφο: οι πολυεθνικές επιχειρήσεις δεν θα μπορούσαν να επεκταθούν χωρίς τεράστια πολιτική παρέμβαση. Μεγάλοι υπερεθνικοί οργανισμοί όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, η Παγκόσμια Τράπεζα, η Ευρωπαϊκή Ένωση, η NAFTA, κλπ. παίρνουν τη σκυτάλη από τα εθνικά κράτη και δεν βοηθούν απλώς, αλλά επιβάλλουν τις πολυεθνικές επιχειρήσεις σε κράτη που θα ήταν αδύνατο να εισβάλουν. Όλοι αυτοί οι οργανισμοί μάχονται, υποτίθεται, υπέρ του «ελεύθερου εμπορίου» και του «ανταγωνισμού». Εδώ πρέπει να διερωτηθούμε κάτι: τι είναι μια «ελεύθερη, ανταγωνιστική αγορά»; Η ελευθερία αναφέρεται πολύ συγκεκριμένα στη δυνατότητα ελεύθερης εισόδου στην αγορά πωλητών και αγοραστών. Έτσι, για παράδειγμα, αν σε μια αγορά οι πωλητές αποκομίζουν μεγάλα κέρδη, λόγω της ελευθερίας εισόδου, οι πωλητές πληθαίνουν, η προσφορά μεγαλώνει, ο ανταγωνισμός λειτουργεί, οι τιμές πέφτουν, οι αγοραστές βρίσκουν περισσότερα και φθηνότερα προϊόντα, ο όγκος των συναλλαγών αυξάνει, επέρ-

χεται ισορροπία, η αγορά αυτο-ρυθμίζεται, η κοινωνική ευημερία αυξάνει. Αυτό λέει η ορθόδοξη οικονομική θεωρία, κι αυτήν επικαλούνται οι θιασώτες του ελεύθερου εμπορίου. Αλλά τότε, στην πράξη, εμποδίζεται η είσοδος των παραγωγών-πωλητών στην αγορά; Όταν εκεί εγκατασταθεί μια τεράστια εταιρεία, με τεράστια κεφάλαια και ισχύ, είναι η απάντηση. Στην πράξη, οι περισσότερες αγορές των περιφερειακών χωρών ήταν ανταγωνιστικές πριν ενταχθούν (με τεράστιες πιέσεις) στις συμφωνίες του λεγόμενου «ελεύθερου εμπορίου». Με την ένταξή τους σε αυτές, λίγες μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις εισβάλλουν, διώχνουν όλους τους μικρούς παραγωγούς και κάνουν τις αγορές ολιγοπωλιακές. Ακόμη περισσότερο, μετατρέπουν τους μικρότερους παραγωγούς σε φτηνούς υπεργολάβους τους, και αυτός είναι ένας από τους τρόπους που κάνουν τον πλούτο να ρέει από την περιφέρεια στο κέντρο. Πέραν τούτου, ορισμένες κατηγορίες μεγάλων εταιρειών εισπράττουν από όλον τον κόσμο «πνευματικά δικαιώματα» (πρόκειται για ένα ιδιαίτερα προβληματικό «δικαίωμα» για πολλούς λόγους), μια πρακτική που απαιτεί τεράστια ποσά αστυνόμευσης, την οποία φυσικά αναλαμβάνουν οι απανταχού πολιτικές αρχές για λογαριασμό των μεγάλων εταιρειών.

Μια άλλη πρακτική που δείχνει τον τεράστιο ρόλο του κράτους στη σημερινή οικονομία είναι η επιλογή της «διάσωσης» των “too big to fail” εταιρειών και η μεταφορά των ζημιών τους στην κοινωνία, όπως φάνηκε από την κρίση του 2008 κι έπειτα.

Προφανώς και ο κατάλογος των πρακτικών που φωτίζουν την τεράστια κρατική παρέμβαση στη σύγχρονη οικονομία είναι ατελείωτος, ωστόσο, ένα πεδίο πρέπει να τραβήξει ιδιαίτερα την προσοχή μας: είναι ο χρηματοπιστωτικός τομέας που ηγείται και ελέγχει σήμερα πλέον όλη την οικονομία. Τυπικά, είναι ανεξάρτητος από την πολιτική εξουσία, ουσιαστικά, υπάρχει μόνο χάρη στην κρατική νομοθεσία. Σε μια πραγματικά ανεξάρτητη από την πολιτική, αυτορρυθμιζόμενη οικονομία, όπως την είχαν οραματιστεί οι κλασικοί οικονομολόγοι, το χρήμα είναι απλώς ένα ιδιαίτερο εμπόρευμα με πραγματική, «εσωτερική» αξία (ας σκεφτούμε τον χρυσό) γι' αυτό και α) η δημιουργία του υπόκειται σε φυσικό περιορισμό, β) το εμπιστεύονται οι συναλλασσόμενοι χωρίς κανείς να τους το επιβάλλει και μπορούν να μετακινηθούν σε άλλες μορφές χρήματος, αν έτσι κρίνουν, γ) η αξία του συνδέεται και ρυθμίζεται από την πραγματική οικονομία. Αντίθετα, το σημερινό χρήμα έχει αποκλειστικά νομική στήριξη. Επιβάλλεται, δηλαδή, από τις πολιτικές αρχές, δεν έχει καμία εσωτερική αξία, μπορεί να δημιουργηθεί σε τεράστια ποσά απλώς με τη χορήγηση πιστώσεων και διακινείται σε συγκεκριμένα κανάλια ελέγχοντας πόρους, χώρες και λαούς. Το περίβλημα κι εδώ είναι οικονομικό (καταθέσεις, μεταβιβάσεις, δάνεια κτλ.), η ισχύς που το επιβάλλει είναι πολιτική και μόνο (θα μπορούσε κανείς να συμπληρώσει και ιδεολογική, αλλά αυτό ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο συζήτησης). Ανάμεσα σε όλα τα νομίσματα, το δολάριο έχει ηγετική θέση ως παγκόσμιο αποθεματικό και ως το κύριο νόμισμα του διεθνούς εμπορίου, παρότι επίσης δεν έχει καμία εσωτερική αξία, αλλά επιβλήθηκε από τον μεγάλο νικητή ενός μεγάλου πολέμου, τις ΗΠΑ. Ακόμη, η πιστωτική μορφή του χρήματος έχει σαν αποτέλεσμα ένα τεράστιο παγκόσμιο ιδιωτικό και δημόσιο χρέος, αδιανόητο σε

κάθε προγενέστερη εποχή. Η σχέση κυρίου - δούλου και γαιοκτήμονα - δουλοπάροικου έχει σήμερα την (εξίσου νομικής φύσης) μορφή δανειστή - δανειζόμενου, με τον δεύτερο να πειθαρχείται με πολιτικά / νομικά μέσα. Όποιος νομίζει ότι η πειθάρχηση αυτή έχει οικονομικό μόνο περιεχόμενο μπορεί να δει, ενδεικτικά και ως παράδειγμα, στα μνημόνια που υπέγραψε από το 2010 και μετά η Ελλάδα, ότι ρυθμίζεται κάθε τομέας της κοινωνικής ζωής, ελάχιστα και μετά βίας συνδεόμενος με την αποπληρωμή του δημόσιου χρέους, όπως ωράρια καταστημάτων, σημεία πώλησης φαρμάκων, κλπ.

Τελειώνοντας, ας σκεφτούμε και κάτι άλλο: συχνά, για να ξεκαθαρίσουμε τις προτεραιότητες εξετάζουμε τι μπορούμε να θεωρήσουμε μέσον και τι σκοπό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το ερώτημα θα ήταν: είναι η πολιτική ισχύς μέσον για την οικονομική υπεροχή ή το αντίστροφο; Ας θυμηθούμε ότι σήμερα, το 2018, οι ΗΠΑ έχουν επιβάλει οικονομικές κυρώσεις και υψηλότερους δασμούς, εκτός του Ιράν, της Β. Κορέας, και άλλων «υπόπτων» χωρών, στην Τουρκία, τη Ρωσία και την Κίνα. Δεδομένης της έντονης δραστηριοποίησης μεγάλων αμερικανικών εταιρειών στις χώρες αυτές, πολλοί θεωρούν ότι, στην ουσία, οι ΗΠΑ έχουν επιβάλει κυρώσεις στις δικές τους εταιρείες. Επειδή η εξήγηση που αποδίδει τις κινήσεις αυτές στην ασταθή προσωπικότητα ενός ιδιόρρυθμου προέδρου είναι πολύ υποκειμενική, και αποτυγχάνει να συλλάβει ευρύτερους, αντικειμενικούς λόγους που ωθούν σε τέτοιες επιλογές, πρέπει να δεχτούμε ότι ολοφάνερα, στη συγκεκριμένη συγκυρία, η οικονομική ωφέλεια θυσιάζεται μπροστά στον υπέρτερο πολιτικό / γεωπολιτικό σκοπό. Προφανώς και το πιο πάνω παράδειγμα δεν απαντάει τελεσίδικα στο ερώτημα, αλλά δείχνει πόσο έχουμε σήμερα απομακρυνθεί από τον «υγιή ανταγωνισμό», τη «δημιουργική καταστροφή», τις «ελεύθερες αγορές», κι άλλες όμορφα φιλοτεχνημένες εικόνες που υποστηρίζουν την αυτονομία των οικονομικών εξελίξεων.

Θα μπορούσε βεβαίως κάποιος να υποστηρίξει ότι η σημερινή απόκλιση των ΗΠΑ από τη βασιλική οδό της «παγκοσμιοποίησης» είναι παροδική και ότι η επικράτηση της «νεοσυντηρητικής» ατζέντας έναντι της μέχρι τώρα κυρίαρχης, «νεοφιλελεύθερης», σύντομα θα αντιστραφεί. Αλλά τι θα σήμαινε αυτό; Θα αποδυναμώονταν η θέση μας; Κάθε άλλο θεωρούμε, καθώς και η αντίστροφη ατζέντα, με άλλον τρόπο φυσικά, βασίζεται εξίσου στην ισχυρή πολιτική παρέμβαση. Ας σχολιάσουμε σύντομα τις δύο κυρίαρχες τάσεις: Όσον αφορά τη νεοσυντηρητική, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα: Το γνωστό σύνθημα “America first” συμπτκνώνει πολύ εύστοχα την τρέχουσα πολιτική των ΗΠΑ καθώς, αυτό που υπονοεί δεν είναι “America first – EU second - China third – etc.”, αλλά “America (the state) first - business second”. Η πολιτική αυτή δεν πρέπει να κατανοηθεί ως «φιλολαϊκή» απλώς, κατά τη γνώμη μας, βλέπει μακρύτερα στον ορίζοντα, καθώς μόνο ένα ισχυρό αμερικανικό κράτος μπορεί να διαφυλάξει τα μακρο-οικονομικά πλεονεκτήματα των αμερικανικών κεφαλαίων. Η αντίστροφη πολιτική, η νεοφιλελεύθερη, έχει πιο βραχυπρόθεσμη στόχευση, προωθεί την παγκοσμιοποίηση, κι εκφράζεται θεωρούμε πιο εύγλωττα από οπουδήποτε αλλού στο περιεχόμενο διεθνών συμφωνιών όπως της TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership), η

οποία δεν μπορεί να αναλυθεί στο παρόν, αλλά για την οποία δύο μόνο παρατηρήσεις μας θα ήταν: α) καταρτίζεται σε περιβάλλον πρωτοφανούς αδιαφάνειας, έχει προκαλέσει μεγάλες κοινωνικές αντιδράσεις και έχει ελπίδες εφαρμογής μόνο με τεράστια πίεση «από τα πάνω», β) αντί να βγάλει εκτός οικονομικού παιχνιδιού τις πολιτικές παρεμβάσεις, αναβαθμίζει το νομικό status των εταιρειών σε επίπεδο ανάλογο μιας κρατικής οντότητας, καθώς προβλέπεται ότι οι εταιρείες θα μπορούν να απαιτούν, σαν ίσος προς ίσο, αποζημιώσεις από τα κράτη για «διαφυγόντα κέρδη». Καθώς σχεδόν οποιοσδήποτε νόμος έχει επιπτώσεις στα κέρδη κάποιων επιχειρήσεων, αυτές αποκτούν αποφασιστικό έλεγχο στη νομοθετική εξουσία. Με λίγα λόγια, τόσο η νεοφιλελεύθερη όσο και η νεοσυντηρητική ατζέντα αρνούνται να εμπιστευτούν το μέλλον του οικονομικού συστήματος στις «ελεύθερες αγορές», γι' αυτό είναι προτιμότερο, για τον καλύτερο προσανατολισμό μας, να θεωρήσουμε το κόσμο μας, πρωτίστως, ως έναν κόσμο πολιτικών και όχι οικονομικών ανταγωνισμών και συγκρούσεων, έναν κόσμο όπου η πολιτική υπεροχή φέρνει την οικονομική και όχι το αντίστροφο. Σε έναν τέτοιο κόσμο δεν είναι έκπληξη που οι οικονομολόγοι συστηματικά αποτυγχάνουν σε κάθε είδους πρόβλεψη που επιχειρούν. Στην καλύτερη περίπτωση ερμηνεύουν εκ των υστέρων τις όποιες εξελίξεις.

Το σημερινό οικονομικό σύστημα έχει συσσωρεύσει προβλήματα, όχι μόνο ανισότητας ή περιβαλλοντικής καταστροφής, αλλά αντιμετωπίζει και τόσα ενδογενή προβλήματα λειτουργίας, που εξαρτάται όλο και περισσότερο από εξωτερικές πολιτικές παρεμβάσεις, ο δε ανταγωνισμός στο εσωτερικό του γίνεται όλο και περισσότερο, απροκάλυπτα πολιτικός.

Βιβλιογραφία:

- Baran, P. – Sweezy, P. (1966). *Monopoly Capital*. (New York: Monthly Review Press, 1996)
- Braudel, F. (1985): *Η Δυναμική του Καπιταλισμού*. (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992)
- Fulcher J. (2004): *Καπιταλισμός*. (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006)
- Harman, C. (2009): *Zombie Capitalism: Global Crisis and the Relevance of Marx*. (Bookmark Publications, 2009)
- Polanyi, K. (1957): *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*. (Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2007)
- Rubin, I.I. (1989): *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*. (Αθήνα: Κριτική, 1993)
- Screpanti, E – Zamagni, S. (1993). *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*. (Αθήνα: Γιώργος Δάρδανος, 2004)
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. (London: Methuen, 1904)
- Αριστοτέλης. *Ηθικά Νικομάχεια, Βιβλία Ε', Ζ', Η'*. Αθήνα: Οδυσσέας Χατζόπουλος